

T. C.
HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SAĞLIK BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

ANNESİZ VEYA BABASIZ BÜYÜYEN
BEŞ-SEKİZ YAŞ ÇOCUKLARININ KİŞİLİK
ÖZELLİKLERİNİN İNCELENMESİ

Çocuk Gelişimi ve Eğitimi Programı
Bilim Uzmanlığı Tezi

Berrin Özmen

Ankara — 1989

22285

2285

T.C.
HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SAĞLIK BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

ANNESİZ VEYA BABASIZ BÜYÜYEN
BEŞ-SEKİZ YAŞ ÇOCUKLARININ KİŞİLİK
ÖZELLİKLERİNİN İNCELENMESİ

Çocuk Gelişimi ve Eğitimi Programı

Bilim Uzmanlığı Tezi

03692-89

Berrin Özmen

Rehber Öğretim Üyesi
Prof. Dr. Duyan MAĞDEN

Ankara — 1989

İÇİNDEKİLER

Sayfa No.

GİRİŞ	1
Kişilik gelişimi	4
Kişiliğin katmanları	5
Kahtım mı—Çevre mi?	6
Sosyalleşme	7
Kişiliğin olumlu özellikleri	8
Yaratıcılık	8
Liderlik	9
Kişiliğin olumsuz özellikleri	9
İçe kapanıklık	9
Saldırganlık	9
İnatçılık	10
Kıskançlık	10
Duygusallık	10
Sinirlilik	11
Yalancılık	11
Bağımlılık	11
Çekingenlik	12
Bencillik	12
Kavgacılık	12
Bu konuyla ilgili yapılan çalışmalar	12
Aile-çocuk ilişkileri	12
Ailenin parçalanması—Ölüm	14
Çocukta ölüm kavramı	14
Anasız çocuklar	16
Baba yoksunluğu	19
ARAŞTIRMANIN AMACI	22
Temel problem	22
Alt problemler	22
ARAŞTIRMA YÖNTEMİ VE ARAÇLARI	24
Araştırmanın evreni	24
Araştırmanın örnekleme	24
Örneklem grubunun oluşturulmasında gözönünde bulundurulmuş kriterler	24
VERİ TOPLAMA YÖNTEMİ	26

VERİ TOPLAMA ARACI	26
Verilerin analizi	26
BULGULAR	26
TARTIŞMA	37
SONUÇ	41
ÖNERİLER	43
ÖZET	44
KAYNAKLAR	45
EK	i

TABLO DİZİNİ

Sayfa No.

Tablo 1: Örnekleme alınan öğrencilerin velileri tarafından cevaplandırılan sorumlulukla ilgili dağılımları	27
Tablo 2: Örnekleme alınan öğrencilerin velileri tarafından cevaplandırılan alaycılıkla ilgili dağılımları	27
Tablo 3: Örnekleme alınan öğrencilerin velileri tarafından cevaplandırılan korkmakla ilgili dağılımları	27
Tablo 4: Örnekleme alınan öğrencilerin öğretmenleri tarafından cevaplandırılan bencillikle ilgili dağılımları	28
Tablo 5: Örnekleme alınan öğrencilerin öğretmenleri tarafından cevaplandırılan alaycılıkla ilgili dağılımları	28
Tablo 6: Örnekleme alınan öğrencilerin öğretmenleri tarafından cevaplandırılan korkmakla ilgili dağılımları	28
Tablo 7: Örnekleme alınan öğrencilerin velileri tarafından cevaplandırılan liderlikle ilgili dağılımları	29
Tablo 8: Örnekleme alınan öğrencilerin velileri tarafından cevaplandırılan çekingenlikle ilgili dağılımları	29
Tablo 9: Örnekleme alınan öğrencilerin öğretmenleri tarafından cevaplandırılan sinirlilikle ilgili dağılımları	29
Tablo 10: Örnekleme alınan öğrencilerin öğretmenleri tarafından cevaplandırılan bağımlılıkla ilgili dağılımları	29
Tablo 11: Örnekleme alınan öğrencilerin velileri tarafından cevaplandırılan yalanla ilgili dağılımları	30
Tablo 12: Örnekleme alınan öğrencilerin velileri tarafından cevaplandırılan çekingenlikle ilgili dağılımları	30
Tablo 13: Örnekleme alınan öğrencilerin velileri tarafından cevaplandırılan bağımlılıkla ilgili dağılımları	30
Tablo 14: Örnekleme alınan öğrencilerin velileri tarafından cevaplandırılan bencillikle ilgili dağılımları	30
Tablo 15: Örnekleme alınan öğrencilerin velileri tarafından cevaplandırılan yaratıcılıkla ilgili dağılımları	31
Tablo 16: Örnekleme alınan öğrencilerin öğretmenleri tarafından cevaplandırılan duygusallıkla ilgili dağılımları	31
Tablo 17: Örnekleme alınan öğrencilerin velileri tarafından cevaplandırılan alaycılıkla ilgili dağılımları	31

Tablo 18: Örnekleme alınan öğrencilerin öğretmenleri tarafından cevaplandırılan içedönüklükle ilgili dağılımları	32
Tablo 19: Örnekleme alınan öğrencilerin velileri tarafından cevaplandırılan sorumlulukla ilgili dağılımları	32
Tablo 20: Örnekleme alınan öğrencilerin velileri tarafından cevaplandırılan liderlikle ilgili dağılımları	33
Tablo 21: Örnekleme alınan öğrencilerin velileri tarafından cevaplandırılan sosyallikle ilgili dağılımları	33
Tablo 22: Örnekleme alınan öğrencilerin velileri tarafından cevaplandırılan uyumsuzlukla ilgili dağılımları	34
Tablo 23: Örnekleme alınan öğrencilerin öğretmenleri tarafından cevaplandırılan karşı cinse ilgiyle ilgili dağılımları	34
Tablo 24: Örnekleme alınan öğrencilerin öğretmenleri tarafından cevaplandırılan liderlikle ilgili dağılımları	35
Tablo 25: Örnekleme alınan öğrencilerin velileri tarafından cevaplandırılan saldırganlıkla ilgili dağılımları	35
Tablo 26: Örnekleme alınan öğrencilerin velileri tarafından cevaplandırılan bağımlılıkla ilgili dağılımları	36
Tablo 27: Örnekleme alınan öğrencilerin velileri tarafından cevaplandırılan sosyallikle ilgili dağılımları	36
Tablo 28: Örnekleme alınan öğrencilerin velileri tarafından cevaplandırılan duygusallıkla ilgili dağılımları	36

GİRİŞ

Toplumun en küçük ögesi olan aile, ana-baba ve çocuklardan oluşan bir kurumdur. Aynı zamanda aile, sosyalleşme sürecinin yer aldığı, içinde bulunduğu topluma belirli ekonomik katkıların olduğu, topluluğu oluşturan bireyler arasında içten, sıcak, güven verici ilişkilerin görüldüğü en küçük toplumsal birimdir. Bu toplumsal kurum sevgi, şefkat ve güvenliğin doğal kaynağıdır. Sevgi duymak, şefkat görmek, çocuğun ihtiyaçları arasındadır. Sevgiyle büyüyen çocuk sağlıklı bir kişilik geliştirir (1).

Kişilik bir insanın bütün ilgilerini, tavırlarını, niteliklerini, çevresine uyum tarzının özelliklerini özetleyen bir terimdir. Bu özelliklerin arasına insanın duyguları, düşünceleri, alışkanlıkları ve davranışları girer. Kişilik aile, okul, çevre içinde çocukluk çağından itibaren gelişmeye, biçimlenmeye başlar.

Çocuğun kişiliğinin gelişmesinde üç önemli etken vardır. Bu etkenler doğumdan iki yaşına kadar çocuğun gelişmesinde rol oynarlar:

1. Çocuk önce kendine ve başkalarına karşı bir temel güven duygusu geliştirmelidir.

Yeni doğmuş bir bebek çok bencil bir varlıktır; her davranışı, hareketi sadece kendi ihtiyaçlarını gidermeye yöneliktir. İhtiyaçları karşılanan çocuk, önce annesine, zamanla da çevresindeki diğer kişilere güvenmeye başlar. Bu güven duygusu bakım, sevgi ve yakınlıktan kaynaklanır. Güven duyabilen çocuk ailesinin desteğiyle yavaş yavaş olumlu bir yönde kişilik geliştirmeye başlar (2).

2. Başkalarıyla ilişkilerini sağlıklı bir temele oturtmalıdır.

Bebeğin ilk sosyal ilişkisi annesi ya da analık görevini yapan kişiyledir. Bu kişi gerektiğinde baba da olabilir. Önemli olan nokta çocuğa yeterli bakım ve sevgiyi sağlayabilmektir. Çünkü bebeklik döneminde çocuğun annesiyle ilişkisi olumsuz olursa, kişiliğinde kolay kolay onarılamayacak yaralar açılır. Çocuk annesinden sonra ailesi ve yakın çevresiyle ilişki kurar (baba, dayı, amca, dede, nine, kardeşler, ..., v.b.) Çocuk annesinden edindiği olumlu tavırla ailenin diğer bireylerine yönelir, onlara da güvenmeye hazırdır.

3. Bağımsızlığa doğru attığı adımlarda dengeli olmalıdır.

İki yaşma kadar çocuğun hemen her istediği yerine getirilir. İki yaşma doğru çocuk artık çevresinde büyük ve değişik bir dünya olduğunu anlamıştır ve merakla bu dünyayı keşfe çıkar. Her yeri karıştıran çocuk, hareket edebilme özgürlüğünün ve bağımsızlığının tadına varmaktadır. Bu devrenin kolay atlatılabilmesi, çocukla ana-baba arasındaki ilişkiye bağlıdır. Çocuğun olumlu davranışları ödüllendirilerek pekiştirilir. Böylece çocuğun, hem kendine güveni hem de bağımsız davranmaya karşı isteği artar.

İlk iki yaşı bacerilerini başarıyla geliştiren çocuğu üç-altı yaşları arasında daha da zor işler bekler:

1. Çocuk ailesinin tutumlarını, adetlerini öğrenmelidir.

Çocuk kişiliğini öğrenme yoluyla geliştirir. Çocuk için en önemli varlıklar ana-babasıdır; onlara çok değer verir ve bu yüzden büyüdükçe onların davranışlarını, sözlerini, tutumlarını benimser. Önce farkına varmadan ana-babasının davranışlarını taklit eder; giderek, sanki bunlar kendi davranış ve tutumlarıymış gibi kendine maleder.

2. Kendi cinsiyetine uyan davranışlar benimsemelidir.

Çocuk birçok davranış ve tutumlarını, ana-babanın davranış ve tutumlarını benimseme yoluyla öğrenip geliştirir. Bu durum özellikle çocuğun cinsiyetine uygun davranışları benimsemesinde ortaya çıkar. Çocuğun model alıp ilişki kurduğu kişi çok önemlidir.

3. Ailesinin dışındaki kişiler ve özellikle yaşlılarıyla ilişkiler kurmalıdır.

Bu yaşlar çocuğun oyun dönemidir. Arkadaş konusunda seçicidir; bir iki çocuğa yakından bağlanır, diğerlerine olan ilgisi gelip geçicidir. Yaşlılarla rekabet bu yaşlarda başlar. Paylaşma konusunda kararsızdır.

4. Ailesinin ve toplumun ahlâk kurallarını benimsemeli ve vicdan geliştirmelidir.

Çocukta kişilik gelişiminin en önemli yanlarından biri ahlâk gelişimidir. Bu gelişim genel olarak çocuğun kendisini kontrol edebilmesi anlamını taşır. Kişinin davranışlarını kendi kendine kontrol edebilmesine yani denetleyebilmesine *iç-denetim* adı verilir. Kişi toplumun kurallarına uyarak, kendi kendini denetler. Çocuğun olumlu davranışları ödüllendirilmeli, olumsuz davranışları olumlu hale getirilmelidir.

Aile çocuğa beslenme, bakınma, korunma, sevilme ve eğitim gibi temel ihtiyaçları sağladığı gibi düzenli bakım vererek çocuğa bir güven ortamı yaratır. Çocuğa toplumdan aldığı kültürü aktararak onun kuralları öğrenmesine ve toplumsallaşmasına olanak sağlar (2, 3, 4).

Çocuk özellikle okul öncesi dönemde ve ilkokul birinci sınıfta, bu kadar çok fonksiyonu olan ailesinin etkisi altındadır. Ana-baba, çocuğun hem çok yakınındaki hem de etkilenebileceği birer model durumundadır. Çocuk, ana-babanın tutumlarını, duygularını ve huylarını kendi benliğine maleder, kendi kişiliğinin bir parçası durumuna getirir. Eşlerden birinin ölümü veya ayrılması sonucu bölünen ailelere *parçalanmış aile* diyoruz.

Anasız veya babasız büyüyen çocuklar, ruhsal yönden örselenir; bu durum üstesinden gelinemeyecek duyguların baskısına yol açabilmektedir. Bunun en belirgin nedeni, hiç kuşkusuz, kendini ortada bırakıp giden ana ya da babaya duyulan öfkedir. Özellikle ilk

yıllarda, annenin sağladığı bakım ve sevgi o denli önemlidir ki bu açığı kapatmak çok güçtür. Ancak önemli olan ana veya babanın boşluğunu kimin doldurduğuna, çocuğun onlarla kurduğu ilişkiye bağlıdır. Bu nedenle, anasız veya babasız büyümek çocuğun kişilik özelliklerini etkileyebilmektedir. Çünkü uyumlu ilişkiler içinde, güvenli bir aile ortamında sevgi ve anlayışla büyüyen çocuk olgunlaşır, kişilik kazanır.

Bane, 1976'da ABD'de yeni doğan çocukların % 50'sinin ya babasız doğduklarını ya da geçen on yıl içinde ebeveynlerinden birini kaybettiklerini belirtmiştir. Yine 1973, 1978 ve 1979'da yapılan araştırmalarda Shinn, baba yoksunluğunun bilişsel gelişime zararlı etkileri olduğunu gösterirken, Herzog ve Sudia, bunun yanında babasız büyüyen çocuklarda güvensizlik, ösıaygısını yitirme, terkedilmişlik duygularının gelişebildiğini göstermişlerdir (5).

Kişilik gelişimi:

Kişiliğin bir dış, bir de iç yapısı vardır. Kişiliğin dış yapısı insanın fiziki, becerileri, yetenekleri, bazı huyları ve davranışları gibi ölçülebilen ve herkesin görebileceği özellikleri kapsamaktadır. Kişiliğin iç yapısına gelince, bu da bireyin güdüsel ve duygusal eğilimlerini, kendisini tanımasını sağlayan fikir ve tutumların meydana getirdiği sistemi ve dürtüleri, duygulara ve eylemlere yol açan bilinçli ve bilinçsiz eğilimlerin tümünü kapsamaktadır.

Kişiliğin öznel ve nesnel yanları arasındaki uyum ve tutarlılık, güçlü ve sağlıklı kişiliğin temelidir. Çocuk tarafından bilinen öznel boyuta *benlik* diyoruz. Benliği kuran fikirler, tutumlar ve diğer zihinsel durumlar çocuğun yaşantısının ürünüdür; aynı zamanda bu yaşantının bir parçasıdır.

Benliği ilgilendiren fikirler ve tutumlar da çocuğun güdülenmesinde önemli rol oynarlar. Çocuk kendisinin kim ve ne olduğunu, bir kişi olarak değeri hakkında fikirler şekillendirip bunları devam ettirir ve korur. Kendisi hakkındaki algıları, diğer insanları algılamasını etkiler. Örneğin, kendini diğer insanların tutmadığı birisi gibi görürse diğerlerini de böyle bir algının ışığında değerlendirir (6, 7, 8).

İnsanın varolduğu günden bu yana belki de en büyük çabası kendinin ne olduğunu anlamaya çalışmasıdır. Her insan bazı özelliklerle donanmış bir organizma olarak belli bir toplum ve kültür içinde doğmakta ve o toplumda kültürlenerek oluşup gelişmektedir. Yani insan biyo-kültürel ve sosyal bir varlıktır. Bu nedenle insan kalıtımla gelen gizilgüçlerini kültürel bir çevre içinde geliştirerek kişiliğini kazanır (7).

Allport, *Psikolojik Yorumlama* adlı kitabında kişiliği fiziksel ve psikolojik bir bileşik olarak yorumlar. Prince, kişiliği biyolojik reaksiyonlar, eğilimler, istekler, duygular ve deneyimle edinilmiş yaklaşımlar olarak tanımlar (3).

Ruhbilimcilere göre kişilik bireyin kendine özgü ve ayırıcı davranışlarının bütünü olarak tanımlanır. Kişilik bir insanı başkalarından ayıran bedensel, zihinsel ve ruhsal özelliklerin bütünüdür. Bir başka deyişle kişilik kavramından bir insanı nesnel ve öznel yanlarıyla diğerlerinden farklı kılan duygu, düşünce, tutum ve davranış özelliklerinin tümü anlaşılır.

Ruhbilimciler, kişiliği genellikle beş grup altında toplamışlardır:

1. Kişilik, bütün bedensel özelliklerin, içgüdülerin, dürtülerin, eğilimlerin, kazanılmış deneyimlerin bütünüdür.
2. Kişilik, eğilim ve deneyimlerin belirli evreler içinde bütünleşmesi sonucu oluşan bir süreçtir.
3. Kişilik, bir insanın gelişme evrelerinde gerçekleştirdiği bağlantıların bütünüdür. Bu bütünlük içinde tutum ve davranışa yansıyan özellikler yer alır.

4. Kişilik, bir insanın çevresine uyum sağlamak amacıyla oluşturduğu davranışların bütünüdür.
5. Kişilik, bireysel farklılığa dayanan, duyguların, düşüncelerin, becerilerin, yeteneklerin, alışkanlıkların oluşturduğu işlevsel bir bütündür (6).

Kişiliğin katmanları:

Kişilik, birbirlerini tamamlayıcı biçimde işlev gören farklı katmanlardan oluşmuş bir bütündür. Bu katmanlar aşağıdan yukarıya doğru şöyle sıralanabilir:

1. En alt katmanda kişiliğin bedensel nitelikleri bulunur. Bunlar arasında kalıtımla geçen, gebelik ya da doğum sırasında fötüs üzerinde etkili nedenlerin oluşturduğu beden yapısına ilişkin özellikler, sakatlıklar, özürlü yer alır.
2. İkinci katmanda bedensel ve ruhsal yapının oluşmasında, gelişmesinde önemli rol oynayan, bedensel yapıya biçim ve renk veren içsalgı bezlerinin işlevi bulunur.
3. Üçüncü katmanda kişiliğin oluşup gelişeceği yapının temelini oluşturan zekâ vardır.
4. Dördüncü katmanda yaşam gereksinimlerini karşılamaya yönelik içgüdüler yer alır.
5. Beşinci katmanda güdülerden kaynaklanan duygulanım ve coşku alanı vardır. Bu katmanın kişiye özgü özelliklerine *huy* (mizaç) adı verilir. İç ve dış uyarımlara bağlı olarak kişinin mizacında ortaya çıkan değişimler de *duygu durumu* (ruh hali) adını alır.
6. Altıncı katmanda kişiliğin benliği bulunur. Benliğin kendi iç ve dış çevresiyle kesintisiz sürüp giden iletişim ve etkileşimi kişiliğe özgü özellikleri verir.
7. Yedinci katmanda kişiliğin dışarıya yansıyan, başkaları tarafından algılanan, değerlendirilen duyguları, düşünceleri, tutumları, davranışları, hareketleri ve eylemleri vardır. Bir başka anlamda, bu katman daha önceki katmanlarda oluşan öznel kişilik yapısının nesnel, gözlenebilen, ölçülebilen yanıdır.
8. Sekizinci katmanda kişiliğin dışarıya yansıyan özelliklerinin toplum değerleri, kuralları ve ahlâk açısından değerlendirilmesi sonucu ortaya çıkan karakter vardır. Bu katman kişiliğin benimsediği değer yargılarının başkaları tarafından değerlendirilmesi sonucu oluşur.
9. Dokuzuncu katman kişinin kendini olduğu ya da olmak istediği biçimde kabullenmesi ya da kabul ettirmesi, kişiliğinin gerçekliğini kanıtlaması, bu amaç uğruna harcadığı çaba ve ortaya çıkardığı ürünlerden meydana gelir.
10. Onuncu katmanda kişi, kişiliğini oluşturan öteki katmanların bilincinde olarak akıp giden zaman içinde evrendeki yerini ve değerini saptar.

Bütün kişilik yapıları genellikle sözkonusu edilen bu on katmanı içerir. İdeal olan bu katmanların dengeli, düzenli bir birleşme ve bütünleşme içinde olmasıdır (6).

Benlik kavramının gelişmesinde çocuk, toplumun ve o toplumun aracı olan ailesinin değerli saydığı özellikleri öğrenip uygular. Bu öğrenme bir özdeşleşme süreci yoluyla olur ve bu süreç üzerinde durulması gereken çok önemli bir sosyal öğrenme olgusudur. Çocuğun kendisi için önemli olan kişilerin (özellikle ana-babanın) düşünce, duygu ve davranışlarını benimseyip, sanki kendisinin tutumlarıymış gibi kendine özgü kılmasına *özdeşim* denir. Bu süreç çocuğun büyürken çevresinden öğrenip kendine mal ettiği tüm tutum, davranış ve değerlerin temelinde yatar. Kızın anayı benimsemesi, erkek çocuğun da babayı örnek alması kişiliğin gelişmesinde en önemli olaydır. Bu, ana-baba niteliklerinin içe sindirilmesi, özümsemesi ve bilinçli öykünmeden çok daha derine inen bir benimseme olayıdır. Özdeşim yapma eğilimi öyle güçlüdür ki çocuk ana-babanın tutumlarını, duygularını ve huylarını kendi benliğine maleder, kendi kişiliğinin bir parçası durumuna getirir. Onların doğru, iyi ve uygun gördüğü özellikleri özümsemeye, yanlış, kötü ve beğenilmeyen davranışlardan kaçınmaya çabalar, kendine yön verecek olan kuralları ve değerleri benimser. Ancak özdeşimin sağlıklı olması için ilk koşul, ana-babayla çocuk arasında sevgi ve güven bağının bulunmasıdır.

Özet olarak özdeşim süreci, çocuğun sosyalleşmesinde, yani toplumun kural ve tutumlarını benimsemesinde ve benlik kavramını geliştirmesinde en önemli rolü oynayan olgudur. Bu sürecin yanı sıra, çocuk benlik kavramını geliştirirken iki ayrı tür öğrenmeden de yararlanır. Bunlardan biri ödüllendirme-cezalandırma ile biçimlendirilen öğrenmedir. Örneğin, çocuk izin almadan kibritle oynadığı için cezalandırılırsa bir dahaki sefer kibritle oynamanın yasak olduğunu bilir. *Taklit* ise çocuğun özendiği bir büyüğünün davranışlarını bilinçli olarak kopya etmesidir (2, 9, 10).

Kalıtım mı—Çevre mi?

Çocukların genel gelişim özelliklerini keşfetmeye çalıştığımızda bir paradoksla karşılaşırız. Her çocuk diğerlerinden farklı bir yapıya sahiptir. Günlük dilde *kişilik* dediğimiz zaman, çocuğun kendine özgü davranış biçimlerinden söz etmek isteriz. Neşeli, huysuz, güdülerıyla hareket eden, atak, sinsî, bağımsız, bağımlı, utangaç, küstah, ..., v.b. çocuklara yakıştırılan sıfatlardandır. Bütün bu sıfatlara çocuğun çevresiyle etkileşiminde açığa vurduğu davranışları sebep olur.

Kişilik yapısında ve geliştirmesinde kalıtımın mı, yoksa çevrenin mi daha etkili rol oynadığı, eskiden beri tartışılacak bir konudur. Çocuğun temel yapısı ne olursa olsun, zaman geçtikçe ortaya çıkan huy ve özelliklerinin doğrudan doğruya kalıtımla geçtiğini öne sürmek doğru değildir. Bunlar yaşama ve öğrenme sonucu yerleşirler. İşte bu nedenle, kişilik gelişiminde kalıtımın ve çevrenin paylarını kesin bir biçimde ayırıp göstermek mümkün değildir. Blatz ve Millichamp'ın Dionne beşizleri üstünde (12-36 aylıkken)

yaptıkları araştırma, ilk kişilik gelişiminin ne kadar karışık bir yapıda olduğunu göstermiştir. Araştırmacılar şu açıklamayı yapmışlardır: “Kişiliğin biçimlenmesinde en etkili olan çevre koşullarından biri de, kişinin bu toplumsal çevreye karşı gösterdiği tepkinin sonucu ortaya çıkan durumdur” (1, 8).

İnsanın doğuştan getirdiği temel yapı (*genotype*) kalıtımla geçen kişilik, bu temel yapıyla çevrenin sürekli etkileşimi sonucu oluşur (6, 8, 11).

Her çocuğun hayatında, kalıtım özellikleri ne olursa olsun çevre şartlarının önemi vardır. Bu şartlar onun için veridir, ona bir seçme hakkı bırakmaz; değiştirilmeleri onun gücünün dışındadır ve çok defa bu şartlardan hiçbir kurtuluş yolu yoktur (8).

Sosyallesme:

İster yuvada, ister okulda, ister evde olsun çocukları oynarken izlersek, davranış ve tutumlarında büyük farklar görebiliriz. Bazı çocuklar çok aktif, dışadönük, bağımsız, meraklı, araştırmacı ve saldırgandır. Bazıları ise pasif, bağımlı, utangaç ve çekingendir. Her çocuk kendine özgü bir davranış biçimi gösterir. Bu da çocuklarda yerleşmiş olan kalıcı bir düşünme, hissetme, toplumla ilişki yapısından doğar. Bu yapı değişik durum ve ortamlar sonucu olur.

Çocukların kişiliklerinin oluşması ve modifikasyonu birçok faktöre bağlıdır. Bunların arasında bulundukları ortamın sosyal değerleri, ölçüleri, evde alınan ödül ve cezalar, büyükler ile ilişkiler, basın-yayın organları gelir.

Her toplum, ortak yaşam için kurallar koyar ve üyelerinin temel ihtiyaçlarını karşılar. Bütün kültürlerde, çocukların beslenip korunması, ihtiyaçlarının karşılanması, hasta iken bakılmaları söylenir. Yine hepsinde aktiflik, cinsel eğitim ve bağımlılık güdülere değişik biçimlerde işlenir. Fakat kültürler arasındaki farklar onların bu durumlara gösterdikleri hoşgörü derecesine göre ortaya çıkar.

Kişilik, toplumların kendi idealleri, özellikleri ve ilişkileri doğrultusunda doğar ve gelişir. Geleneksel olarak orta tabaka Amerikan erkekleri bağımsız, atak, takipçi, sosyal, başarılı ve rekabetçi olurlar. Diğer kültürlerde çocukların yetiştirilme şekli değişiktir. Örneğin, ABD’deki Meksikalıların çocukları daha az rekabetçi, daha çok işbirlikçi olarak yetiştirilir. Yine ABD’nin güneybatısındaki Zuni ve Hopi çocukları ile İsrail’li çocuklar *aggressive* rekabetten kaçınarak yetiştirilirler. Onların kültürlerinde paylaşma ve yardımlaşmaya önem verilir. Japonların ilişkilerinde ise birbirine bağımlılık, sessizlik ve pasiflik sözkonusudur. Bu toplumlardaki çocuklar ABD’dekilere göre bağımsızlıklarına daha az düşkündür (12, 13).

Sosyallesme, (başkaları ile ilişkilerde) bireyin davranış, inanç, standartlar (ölçütler) ve değerler aldığı sürece denir. Çocuklar çok değişik ve geniş davranış potansiyellerine

sahiptir. Teorik olarak atak, uysal, ilgili, ilgisiz, başarılı, başarısız, dürüst, yalancı, ebeveyne bağımlı, bağımsız, çekingen ya da rahat olabilirler. Ama normalde çocuklar, sadece kendi sosyal ve etnik grupları tarafından kabul edilen davranış biçimlerini alırlar. Sosyalleşme sürecini incelemede asıl problem bu davranış, inanç ve motivasyon biçimlerinin nasıl geliştiğidir. Belirli bir ölçüye kadar bireyin içinde bulunduğu kültür, çocuğun sosyalleşme metodlarını ve içeriğini—yani ne tür bir eğitim göreceğini, nasıl bir kişilik kazanacağını, davranış biçimlerini, değer yargılarını—etkiler.

Sosyalleşme, çocuğu dolaysız olarak etkileyen bir süreçtir. Çocuğun kişiliğinin gelişmesi ailede başlar. Toplumsal normlar orada öğrenilir. Çocuk değerleri, duyguları ve statü beklentilerini ailenin her üyesiyle olan deneyimleri yoluyla öğrenir.

Çocuğun ilk ödüllendirilme ve cezalandırılması, kendisi hakkındaki ilk davranış örnekleri, aile içinde deneyim durumuna gelir ve bütün bunlar temel kişiliğin gelişimine yardım eder (13, 14).

Ailede sosyalleşme, çocuğa öğretimde bulunmak, rehberlik, çocuğun eylemlerine yanıt vermek ve kendi eylemlerine çocuğu katmak yollarıyla olur. Çocuk da uygun örnekleri ve değerleri seçer. Bu seçimi gözlem, başkalarına katılma, rol oynama, kendi düşünce ve davranışını yargılama yollarıyla gerçekleştirir (15).

Sosyalleşmenin bazı yönleri evrenselidir. Bir çok insan ve kurum çocuğun sosyalleşmesine katkıda bulunur. Fakat küçük yaşta ailenin etkisi büyüktür, çünkü çocukla en fazla etkileşimde bulunan onlardır. Bu nedenle sosyalleşme incelenirken ailenin üzerinde özellikle durulur. Ancak ailenin tek etken olmadığı, çevrenin de etkisi olduğu unutulmamalıdır. Tüm bu etkenler beraber çalışır. Örneğin, aile çocuğa cinsel eğitim (kabul edilen davranış biçimi) verirken çevre de bu eğitime uygun davranışları ödüllendirerek pekiştirir. Bazen de bu etkenler çatışabilir. Ailesi tarafından saldırgan olmayacak şekilde yetiştirilen bir çocuk toplum baskısı ile aksi davranışta bulunabilir (4, 16, 17).

Kişiliğin olumlu özellikleri:

Yaratıcılık: Yaratıcılık, insanın belirli bir yeteneğini ifade eder. Yaratıcılık, ölçülmesi ve ortaya çıkarılması zor bir yetenektir. Çocukların yaratıcılığını düşünen kimse, yalnız “sanat” ve “müzik” derslerini aklına getirmemelidir; yaratıcılık bütün duyuları ve aklıyla birlikte tüm insanı kapsar. Yaratıcı düşünüş ve hareketin başlıca özelliği değişik olmasıdır. Çok yaratıcı olan çocuklar oyun düşkünüdürler, şakadan anlarlar ve hoşlanırlar; kendi seçtikleri özel ilgi alanları vardır, fikirleri kendilerine özgüdür. Düşüncelerin, gerilimlerin kişisel, toplumsal, evrensel birikimlerle biçimlenip dışa açılması, boşalması yaratıcılığın temelidir. Yaratıcılıkta, doğuştan gelen gizilgüçlerle, sonradan kazanılan kişilik özelliklerinin ve çevrenin etkili olduğu bir gerçektir. Ruhbilimciler, yaratıcılığın kaygıdan kurtulmak,

kendini gerçekleştirmek için kullanılan en olumlu yol olduğunu kabul etmektedirler. Yaratıcı çocuk dediğimiz zaman, bunlar hangi ortamı, hangi aracı (resim, müzik, şiir, bilim, ..., v.b.) kullanırlarsa kullansınlar, aralarında ortak bir yön, ortak bir özellik bulunduğunu ve bunun onları diğer niteliklerinden sıyrarak farklılaştırdığını söylemek isteriz. Bu çocukların hayâl dünyaları çok geniştir (18).

Liderlik: Çocuklar arasında liderliğin çeşitli biçimler aldığı görülür. Birinin liderliğine neden, çok defa daha atılgan, konuşkan ve yetenekli olmasıdır. Başka biri, diğerinden daha saldırgan ve güçlü olduğu için liderliği ele geçirmiş olabilir. Liderliğin bir başka nedeni de, çocuğun yeni oyunlar kurabilme ve yeni arkadaşlıklar yaratmadaki üstünlüğüdür.

Çocuklar arasında arkadaşlık, yaşıtlık, zekâ, toplumsallık, benzerlik ve işbirliğine girme yeteneği gibi belirli etmenlere bağlıdır. Arkadaşlık gerçek bir sevgiye dayanabileceği gibi, karşılıklı çıkar üstüne de kurulabilir. Arkadaşlardan biri emredebilir, egemendir; diğeri boyun eğer. Biri lider diğeri izleyicidir. Lider olan kendine güvenir ve bunu tavırlarıyla belli eder (8, 19).

Kişiliğin olumsuz özellikleri:

İçe kapanıklık: Çocuğun çevresindeki insanlarla ilişkisi hem çok sınırlı hem de bozuktur. Çevrede olup bitenlere ilgisiz ya da umursamaz görünür. Tepkileri önceden kestirilemez. Konuşmasından oyununa, davranışlarından alışkanlıklarına kadar her alanda gariplik göze çarpar. Kendi benliğinin bilincine varamamış gibidir. Tek başına oynamayı yeğler. Yaşıtlarına ya hiç sokulmaz ya da onların varlığından habersiz gibi davranır. Katı alışkanlıkları ve tutkuları vardır. Belli nesnelere düşkündür. Değişiklikten hoşlanmaz. Duyguları iniş çıkışlar gösterir. Belli kişiler dışında kimseyle kolay ilişki kuramaz. Bir konu üzerinde ancak kısa bir konuşma yürütebilir. Hiçbir şeyde ıddialı olmayıp başkalarının bulunduğu bir olaydan ve durumdan çekilmeyi yeğler. Kendi benliğiyle çatışma durumundadır.

Çocukların sınırlı sosyal yaşantıya sahip hatta yoksun olmaları, güvensizlik yaratan durumlarda kendilerine karşı güvensizlik geliştirmeleri, ufak tefek hataları karşısında onlardan mükemmel olmak beklenerek ayıplanmaları ve azarlanmaları içe kapanıklığın nedenleri sayılabilir. Aile içi yaşantılar ve ana-baba tutumlarının da payı olmakla birlikte, kalıtsal etkenlerin daha ağır bastığı kanısı yaygındır (9, 19).

Saldırganlık: Başka kişilere ya da nesnelere yönelmiş olan zararlı, yokedici bir davranış biçimidir. Saldırganlık engellenme ya da kişinin kendisini engellenmiş olarak değerlendirmesinden kaynaklanır. Saldırganlığın anlatımı ve dışarı yansması, bastırılmış

duyguların açığa çıkması değil, öfkenin eyleme geçmesidir. Böylece saldırganlıkta bir hareket, eylem sözkonusudur. Kişilik için savunma ve uyum düzeni olarak kullanılabilir. Dışarıdan gelen tehdit ve tehlikeye karşı korunmak amacıyla saldırgan davranışlar ortaya çıkabilir. Böylece saldırganlık kişiliğin sınırlarını korumak ve kollamak görevini yerine getiren bir davranış biçimi niteliğini kazanır.

Kişi kendi gerçeklerini tanımadan, gereksiz amaç ve beklentiler içinde olursa, bunların gerçekleşmediği durumlarda kendince engel olarak gördüğü nesne ve kişilere karşı saldırgan olur. Saldırgan çocuk her duruma hakim olmaya çalışır ve itme-kakma, ısırma, tekmeleme, tükürme, eşyaları sağa-sola atma, kırıp-dökme, bağırıp-çağırma ve öfke nöbetleri gibi davranışlar gösterebilir (3, 20).

İnatçılık: İnat, çocuk gelişiminin belli bir devresinde görülmesi gereken bir özelliktir. Çocuk kendi varlığını hissettiği zamanlarda, varlığını kabul ettirmek için çevreden gelen uyaranlara karşı direnir. Bu gelişimin en doğal hakkıdır.

Kişinin belli ve uygun bir neden olmaksızın bir harekette ısrar etmesi, düşünme, görüş, durum ve davranışını değiştirmemesi haline *inat* diyebiliriz.

Çocukların ihtiyaçlarının zamanında, düzenli olarak karşılanmaması, belli derecelerde yetişkinler tarafından istediklerini yapmaya zorlanmaları, yetişkinlerden öç alma arzuları, inatçılığın nedenleri arasında sayılabilir (20).

Kıskançlık: Kıskançlıkta, bir takım karmaşık duygular ve güdüler rol oynarlar. Çocuğun sadece kendisine yönelmesini beklediği sevginin bir başkasına yönelmesi karşısında duyduğu üzüntü kıskançlıktan ileri gelir. Çocuklarda birşeyin tamamen kendisinin olmasını isteme duygusu vardır.

Kıskançlık, çocukların kendi benlikleri ve çevresindeki insanlarla olumlu ve dengeli ilişki kurmalarına engel olan ve hatta insanı yaşanılması zor, mutsuz bir duruma düşüren bir duygudur. Kıskançlık duyan çocuklar devamlı olarak huzursuzluk içindedirler. Kıskançlığı analiz etmeye çalışan kişiler, kıskançlığın öfke, nefret duyguları, intikam alma düşünceleri, kendine acıma, üzüntü, can sıkıntısı, küçük düşme, korku ve bunalım gibi karışık duyguların birleşmesinden oluştuğunu kabul etmektedirler. Çocuk, sahip olduğu şeylerin başkasıyla paylaşılmasını kabul edecek duygusal olgunluğa erişememiştir (8, 19, 20).

Duygusalılık: Duygusal çocuk, girişken değildir ve kendine güveni yoktur. Ürkek davranır, kendini savunamaz. Paylanmaya hiç gelemmez, hemen ağlar. Yaşıtlarının itip kakmalarından, alaylarından çabuk etkilenir; ya annesine ya da yetişkin birine koşar. Yabancılar yanında çok sıkılır ve konuşmak istemez. Kolay işlerde bile kendi başına

davranmaktan, sorumluluk almaktan korkar. Yanında onu kollayacak biri olmadan edemez. Sürekli sevilme ve okşanmak ister.

Duygusal çocuk kendiliğinden bağımsızlık geliştiremez. Duygusallığın başlıca nedeni, ana-babanın aşırı koruyucu ve kollayıcı tutumlarıdır. Çocuk aşırı ilgi ve sevgiye boğulmuştur. İstekleri önceden sezilip yerine getirilmiş, kendi işini kendisinin görmesine olanak verilmemiştir. Çocuğun deneme-yanılma yoluyla öğrenmesi engellenmiş, her şeyde hazır alıştırılmıştır. Duygusal kişilik çocuğun yaşamdaki başarısını ve uyumunu engelleyici bir etkidir (8).

Sinirlilik: Sinirlilik iç ve dış uyaranlar karşısında hızlı uyuma yarayan amaçsız, coşkulu davranışlar göstermek olarak alınabilir. Bu çocuklar kavgacı ve geçimsizdir. Kolaylıkla kızar, münakaşa ederler; çabuk darılır, hareketlerine hakim olamazlar.

Çocuğun doğup büyüdüğü aile yaşamının, yaşamını sürdürdüğü çevrenin sinirliliğe etkisi olduğu kabul edilen bir gerçektir. Çocuğun ana veya babasının ölümü, gerekli sevgi ve ilgiyi göremeyip bir çöküntü veya üzüntüye düşmesi, toplumun yapısı ve çocuk arasındaki uyumsuzluk sinirliliğe neden olmaktadır (8, 20).

Yalancılık: Yalan bir toplumda karşılıklı güven duygularını yıkan ve insanları birbirine güvensiz yapan, insanlar arasındaki bütün bağları gevşeten, en içten toplumların bile bir anda yıkılmasına neden olan bir hastalıktır.

Başkalarını aldatmak amacıyla kasıtlı ve düşünceli olarak uydurulmuş sözlere *yalan* diyoruz. Bir şeyin yalan olabilmesi için onun daha önce başkalarını aldatmak için tasarlanmış, belli bir amaca ulaşmak için düşünceli olarak düzenlenmiş bir beyan olması gerekir. Amaç burada başkalarını aldatmaktır. Yalan beş yaşından önce genelleşmemiştir (8).

Bağımlılık: Bağımlı çocuğun yaşlılarıyla ilişkisi çok sınırlıdır. Oyunlara ya hiç katılmaz ya da hep izleyici olarak kalır. Arkadaşlık ilişkisi kurarsa, çoğunlukla kendinden daha girişken bir çocuğun kanadı altına sığınır. Kendi evi dışında hep tedirgin ve siniktir. Sürekli sevilme ve okşanmak ister. Usluluğu ve ürkekliği nedeniyle devamlı kollanır. Çevrenin bu tutumu onu daha çekingen yapar. Bağımlı çocuk zamanla bu zayıflığını ve güvensizliğini bir savunma aracı olarak kullanmayı öğrenir. Çevreden gelecek tehlikeler abartılmış, arkadaşlık kurması ve dışarıda oyun oynaması engellenmiştir. Çocuk aşırı ilgi ve sevgiye boğulmuştur. Gereksinimleri tutarlı olarak karşılandığı ölçüde, çocuk bağımlı kalma gereğini duymaz, yaşı büyüdükçe bağımsız davranışlara doğru yönelir. Kendisine çok bağımlı olan çocukları ise yavaş yavaş girişimciliğe alıştırmak gerekir. Çünkü bu çocuklar hep hazır alışımlardır (9, 19).

Çekingenlik: Çekingen çocuklar alışmadıkları durumlarda serbest davranamayan çocuklardır. Hiçbirşeyde iddialı olmayıp başkalarının bulunduğu bir olaydan ve durumdan çekilmeyi tercih ederler. Kendi benlikleriyle çatışma halindedirler. Bu çocuklar sessiz, içine kapanık olurlar; çevredeki etkinliklere katılmaktansa sessizce izlemeyi tercih ederler. Yaşıtlarından çok yetişkinlerle vakit geçirmekten hoşlanırlar, çünkü yaşıtlarının arasına girmekten korkarlar. Çekingenliğin en önemli nedeni korkudur (19).

Bencillik: Bencil çocuk, yalnız kendi yararını düşünür ve onu elde etmek için çabalar. Bencil çocuğun bazen başkalarını da düşündüğü olur; ama bu bile yine kendi yararına ulaştıracak yollar aradığının bir göstergesidir. Başkalarının yararını düşünmekten amaçlı olarak kaçınır. Bu çocukların paylaşma duyguları gelişmemiştir ve sosyalleşmemişlerdir. Çevredekilerin duygularına, zevklerine, isteklerine aldırış etmezler. Akıllarına gelen herşeyi sürekli olarak değiştirerek başkalarına kabul ettirmek isterler. Güven duyguları gelişmemiştir ve irade zayıflığı vardır (21).

Kavgacılık: Çevresi genişleyip ilişkileri arttıkça çocuğun diğer insanlarla çatışma olasılığı da o derece büyür. Zamanlarının çoğunu birlikte geçiren çocuklar arasında sık sık çatışma çıkar. Kavgaya sebep olan etmenler arasında istenmeyen bir çocuğun oyuna katılması, liderlik tutkusu, ne yapılması, nasıl yapılması konusunda beliren görüş ayrılıklarını sayabiliriz. Bir çocuğun bir başkasına vurması, söz ya da elle işine karışması, söz ya da eylemle saldıracağını veya işine karışacağını söylemesi, birinden zorla bir şey almaya kalkması kavgacılıktır (21, 22).

Bu konuyla ilgili yapılan çalışmalar:

Aile-cocuk ilişkileri:

Kendini tanımak, kişisel mutluluk ve uyum için gereklidir. Kendini bilmek veya tanımak derken, kişilerin kendileri hakkındaki yargıları ve kendilerine olan tutumlarından söz ederiz. Genelde çocuklar, kendilerine değer verip, kendilerine güvenirler. Bir çoğu ise kendini parçalara ayırıp bir kısmına güvenir, bir kısmına güvenmez. Örneğin, derslerinde başarılı olacağına inanır ama arkadaşları tarafından sevilmeyeceğine, popülaritesinin olmayacağına inanır. Her yönden kendine güvenen çocuk, kişilere ve işlere iyi karşılanacağına ve başarılı olacağına inanarak yaklaşır. Kendilerine güvenmeyen çocuklarsa dikkat çekmek istemez, standart dışı davranışlarda bulunmazlar. Grubun gölgesinde yaşar, katkıda bulunmaktansa dinlemeyi ve dışarıda kalmayı tercih ederler.

Çocuğun kendi hakkındaki görüşü, onun evdeki deneyimleri ve ana-baba tutumları ile orantılıdır. Bu yapılan araştırmalarla da kanıtlanmıştır. Jessie ve Williams, erkek

çocuklardan kendileri hakkında bir takım soruları cevaplandırmaları istemiş; ana-babaya ise karakterleri, çocuk yetiştirme teknikleri ve evlilikleri hakkında sorular sormuşlardır (12). Sonuçta kendine güvenen ve inanan çocukların aynı şekilde uyumlu, güvenli ailelere sahip oldukları ortaya çıkmıştır. Bu çocukların annelerinin daha fazla destek ve ilgi gösterdikleri, çocuklarına tutarlı davranışlar gösterdikleri, olumlu davranışları ödüllendirdikleri anlaşılmıştır. Gerekli zaman (baba tarafından) uygun cezalar verilmiştir. Görüş farklılıkları olduğu zaman anlaşma yoluna gidilmiştir. Tartışma ortamı serbest bırakılmıştır. Böylece çocukların kendilerinin ailede katkıları olduğunu görüp güvenleri artmıştır (12).

Diğer taraftan kendilerine güvenmeyen çocukların ebeveynleri, çocuklarına yük gözüyle bakan, onlara saygısız davranan ve rehberlik yapmayan kişilerdi. Davranışlarında tutarsız, bazen ilgisiz, bazen de aşırı ceza verenlerdi. "Bir çocuğun kendi görüşlerini oluşturmaya ve serbestçe söylemeye hakkı vardır" cümlesine güvensiz ailelerin % 9.7'si, güvenen ailelerin % 93'ü "evet" demiştir (12).

Buna bağlantılı bir araştırma, yine Williams tarafından kızlar üzerinde yapılmış ve sonuçta ebeveynlerden en az birinin sıcak ve olumlu davranış göstermesinin, kızın kendine güveni için şart olduğu görülmüştür. Baskın bir baba, erkek çocuğun güvenini sarsıyordu ama kız çocuklar için aynı şey geçerli değildi (12).

Farklı sosyo-ekonomik sınıflardan gelen ana-babaların çocuklarının toplumsallaşmasını sağlarken, farklı beklentiler içinde olmaları doğaldır. Alt sosyo-ekonomik sınıftaki ana-babalar çocuklarının sayılan, saygılı, uyumlu, temiz, düzenli ve nazik kişiler olarak yetişmelerini beklerler. Çocukların davranışlarının ardındaki güdülerden çok, davranışların doğurduğu ilk sonuçlara önem verirler. Çocuklarının davranışlarını beklentileri doğrultusunda biçimlendirirlerken daha çok kuvvet zoruyla ve kısıtlıyarak çocuğa dediklerini yaptırırlar. Çocuklar büyüdükçe bu ana-babalar onlara karşı daha hoşgörülü olur.

Orta sosyo-ekonomik sınıfın ana-babalarıysa, daha çok, çocuklarının iç dünyalarının zenginleşmesine, kendi başlarına karar verebilme güçlerinin sağlıklı bir biçimde oluşmasına önem verirler. Çocuklarında sorumluluk duygusunun, içten gelen denetim becerisinin ve başarılı olma güdüsünün oluşup gelişmesini beklerler.

Üst sosyo-ekonomik sınıftan ana-babalarsa, çocuklarının yaratıcı özelliklerinin belirgin olmasına önem verirler. Çocuklarının toplumsal alanda dışa dönük, yaşlıları arasında sevilen ve sayılan, uyumlu, işini severek yapıp başaran bir kişi olmasını beklerler. Ancak bu ana-babalar her an çocuklarının yanında ve yardıma hazır olduklarını da hissettirirler (4, 23, 24).

Ailenin parçalanması—Ölüm:

Cocukta ölüm kavramı: Çocuğun hayatında ana-babanın oynadığı rolü incelerken akılda bulundurulması gereken bazı olgular ve bazı temel ilkeler vardır. Çocukla ana-babasının iyi ya da kötü günleri birarada geçirmek amacıyla beraber olmaları basit bir olay değildir.

Ölüm kavranması hele benimsenmesi çok zor bir gerçektir. İnsanoğlu ölüm karşısında her zaman ürküntü duymuş, ona bir anlam vermeye çalışmıştır. Ölümün herşeyin sonu olduğuna inanmak istememiş, onu daha mutlu bir öte dünyaya götüren yol saymış, yaşamın bir başka biçimde sürüp gitmesi olduğuna kendini inandırmıştır.

Çocuklar ölümü de yaşam kadar merak ederler ve çoğunlukla da bu konuda yetersiz bilgi alırlar. Çocuklar ölümle pek erken yaşlarda ilgilenmeye başlarlar. İlk çocukluk yıllarında ölüm korkutucu değildir, çünkü çok belirsiz ve bulanık bir kavramdır. Genellikle beş yaşından önce “ölüm, ölmek, ölmüş” gibi sözler tam kavranmadan ve duygulanım olmaksızın söylenir (25).

Üç-dört yaş çocuklar için ölüm, sevgi ve korunma ihtiyacı için bağlı olduğu bir sevgi nesnesinin o anda mevcut olmamasıyla eş anlamlıdır. Çocuk ölümü geçici bir uyku hali olarak algılayabilir. Bu yaştaki çocuklar için ölüm uzun bir ayrılık ya da dönüşü olan uzun bir yolculuktur. Bu yaşlarda ölümün yalnız canlılar için değil cansızlar için de olabileceğine inanılır. Üç yaşında bir çocuk “Bu adam ölmüş, sonra evi de ölmüş” diyebilir. Giderek ölümün uzun bir uyku ve kımıldamadan yatma olduğu düşüncesi gelişir. Ancak ölümün sürekli ve geri dönmez bir olgu olduğu kavranamaz (9).

Beş yaşlarında, ölüm uzun bir uyku ile eş anlama gelir ve yavaş yavaş korkutucu olmaya başlar. Çocuk ana-babanın ölüp ölmeyeceğini sık sık sorar. Yine bu yaşlarda çocuklar gömülmeyle ilgili yanıtlanması oldukça güç sorular sorarlar. Ölülerin toprak altında nasıl kımıldayabildikleri, ne yiyip ne içtikleri, nasıl hava aldıklarına ilişkin sorulardır bunlar. Bu sorular çocukların ölümün bir son, geri dönülme-yen bir bitiş olduğu düşüncesini benimsemekte güçlük çektiklerini kanıtlar.

Beş-altı yaşlarında, çocuklar ölümle hastalık ve yaşlılık arasında bir ilişki olduğunu kavramaya başlarlar. Yaşlı ve ak saçlı herkesin yakında öleceğini sanırlar. Gene de ölümden, uykudan uyanır gibi geri dönelebileceği düşüncesi baskındır. Bu yaşlarda çocuklar olayları somutlaştırarak kendileri için daha kolay kavranır duruma getirirler (9, 26).

Oyun çağı çocuklarının ölüm korkusu, yetişkinlerin ölüm korkusundan değişiktir. Küçük çocukların doğrudan doğruya ölümle ilgili gibi görünen korkularının altında bile yalnız kalma korkusu yatar (9).

Genellikle sekiz-on yaşlarında ölümün yaşamın geri dönülmez bir sonu olduğu gerçeği

benimsenmeye başlanır. Fakat ölümün doğal nedenlerle olabileceği kavranamaz. Ölümün ancak bıçaklanma, kaza, yaralanma, boğulma gibi belirli nedenlere bağlı olarak meydana gelebileceği düşünülür (9).

Oniki yaş sonrası çocuklarsa ölümün doğma, büyüme gibi doğal bir olay olduğunu, beslenme yetersizliği, hastalanma, yaralanma gibi nedenlerle de ölünebileceğini kavrayabilirler. Ancak şurası belirtilmelidir ki ölüme kendi yakın çevresinde tanık olmamış bir kimsenin—çocuk ya da yetişkin—ölümü kavrayışı tam sayılmaz (27).

Aile içinde ölüm, ana-baba ya da kardeş ölümü, büyük küçük bütün aile bireyleri için en sarsıcı ve en örseleyici olaydır. Yakınlarımızın ölümü bizde belli bir süre ruhsal çökkünlük yaratır.

Yetişkinler için olağan olan tepkiler çocuklarda değişiklik gösterir. “Annemi isterim” diye ağlarlar. Ama onların tepkisinde daha çok ortada kalmış olmaktan doğan acılarını dile getiriş sezilir.

Çocukların ölüme karşı tepkileri daha da şaşırtıcı olabilmektedir. Kimi çocuklar ölüm karşısında umursamazlıktan da öte bir ruhsal durum içine girerler. Çocukta görülen bazı tepkiler (yersiz gülme, aileyi utandıracak şeyler yapma, olmayacak şeyler isteme, ..., v.b.) onun çok sevip aradığı kimsenin (ana, baba) yitimi karşısında inanmama ve yadsıma duygularına sığınması sonucu ortaya çıkar. Aslında çocuk yaşını dolaylı yollardan açığa vurmaktadır (9, 26). Bu yadsıma yolları için Job, “Çocuk, güçlerinden (ana-baba) hiçbirini kaybetmek istemediği için çektiği acıyı protesto ediyor” demiştir.

Saunders, *St. Christopher's Hopice*'deki yazısında “Çocuklara, bu ortamda gereken sevgiyi, huzuru ve sempatiyi verirsek ve onları yaşama inancıyla büyütürsek çektikleri acıyı daha kısa bir sürede atlatabilirler” demiştir (3).

Kişiliğin temelleri ilk beş-altı yıl içinde atılır. Her çocuk eninde sonunda kendine özgü bir kişilik geliştirir. Ancak bu kişiliğin dengeli ve uyumlu olabilmesi, gelişim basamaklarının örselenmeden aşılmasına bağlıdır. Çocuğun yetiştirilmesinde herşeyden önce temel ruhsal gereksinimlerin karşılanması gerekmektedir. Bunlar üç ana başlık altında toplanabilir: sevgi, disiplin ve özgürlük.

Çocuklukta sevginin ana ve baba gibi iki kaynaktan alınması önemlidir. Ayrıca sevgi ilişkisinin sürekli olması gereklidir. Gerçekten sevgiye doymamış insanın dengeli bir kişilik geliştirmesi de, başkalarını sevmesi de olanaksızdır. çünkü sevilme gereksinimi azalmadan, yalnız biçim değiştirerek sürüp gider. Hep alıcı durumunda olan çocuk, önce aile üyeleriyle, sonra da çevresiyle sevgi alışverişine girer.

Ölüm çocuk için çok zor öğrenilen, oldukça soyut bir kavramdır. Ölüm yalnızca çocuğa zor ve yabancı gelen bir kavram değil, aynı zamanda yetişkinlerce de açıklanması

önce) ana ölümü yüksek oranda bulunmuştur (4, 21).

Wisconsin Üniversitesi'nde, Harry ve Margaret Harlow bu konu üzerinde çalışmış, maymunlar üzerinde bir dizi deney yapmışlardır. Bu deneyler, ana sevgisinden yoksun bırakma, kısmen yoksun bırakma, izole etme, başka anasızların yanına koyma idi.

Bebek maymunlar, annelerine besin kaynağı olduğu için değil yumuşak ve sarılması hoş olduğu için bağlanır. Yeni doğan maymunlar ayrı iki tip ananın yanına verildi. Birinde köşeli, kımıldamayan manken modeller kullanıldı. Bu modellerin göğüs yerlerine emzikli süt şişeleri yerleştirildi. Modellerden biri tel öbürü kumaş kaphıydı. Bebekler her iki anadan da süt emdi ama, tel ananın yanında beslenmenin dışında hiç zaman harcamadılar. Hepsi bez anaya sarıldı veya tutundu. Onları korkutan bir şey olduğunda (bir oyuncak ayı gibi), rahatlamak için kumaş anaya koştular. Kumaş ananın yanına gidince rahatlayıp cesaret kazanan yavrular oyuncak ayıyı daha yakından incelemeye başladılar. Bez iskeletin üzerinden kaldırıldığında, yavrular kendilerini yere atıp, kafalarını elleriyle kapatıp çığlıklar atmaya başladılar. Tel ananın yavrular için bir değeri olmadığı açıkça belliydi.

Harry Harlow bezle kaplı tel ananın yanındaki yavruyla bezi alınmış ananın yanındaki yavrunun davranışları arasında çok fazla fark olduğunu söylemiştir. Ona göre bir yavruyla ana bağlantısının oluşması için en önemli etken temas etmektir. Başka bir etken de ritmik harekettir. Bebek maymunlar, annenin kafasını, yüzünü, gözünü aşağı yukarı insan bebeklerle aynı zamanda tanımaya başlar ve onlar gibi dokunarak anlamaya çalışır. Harlow'lara göre görsel ve dokunsal dürtülerin bebek-ana bağının oluşmasında rolü büyüktür (3, 4).

Cornell'de Howard S. Liddell, keçiler üzerinde yaptığı araştırmalarda ananın varlığının yavruyu nasıl stresten kurtardığını ortaya koymuştur. Bir dizi deneyde Liddell, yirmibir günlük ikiz keçilerin birini anasıyla, diğerini yalnız bir odaya koymuş, üzerlerine de elektronik gözlem araçları yerleştirmiştir. Daha sonra ikizleri karanlıktan korkmaya şartlandırmıştır. Işıkları tam kapattıktan sonra bacaklarına elektrik şoku vererek karanlıkla acıyı özdeşleştirmelerini sağlamıştır.

Ana yanında olan keçi ışıklar açıkken rahatça odanın içinde dolaşıp rahat davranmış, yalnız olansa duvar kenarından ayrılmamış, odanın ortasına yaklaşmamış ve anormal davranışlar göstermiştir.

Sekiz keçi bu deneye tâbi tutulmuş ve hepsi iki yıl içinde normal olmayan davranışlar göstermiştir. Annelerinin yanında olanlarsa deney sonrasında daha normal davranmışlardır (4).

William Goldfarb (Henry Ittleson Çocuk Merkezi, New York) on-ondört yaşları arasında otuz çocuk üzerinde çalışmıştır. Çocukların hepsi üvey annelerinin yanında yetişmişlerdir. Çocuklar arasındaki tek fark onbeş tanesinin dört aylıkken yetim

kurumlarına bırakılmış olmasıydı. Çocuklar buralarda üç yıl kadar kalmışlardır. Diğer onbeş çocuk iki yaşından itibaren üvey analarının yanında yetiştirilmişlerdir.

Araştırma yapıldığında iki grup arasında zekâ yönünden büyük farklar görülmüştür. Dört aylıkken yetimhaneye bırakılanlar konuşma bozuklukları göstermekte, problem çözerken zorluk çekmekte, sürekli çaba gösterememekteydiler. IQ'ları ortalama 72.4, diğer grubunkiyse 95.4 bulunmuştur. Hırssız, pasif, kimliksiz ve gelişmeye kapalı bir tutum içinde oldukları ve çevreyle uyum problemleri olduğu ortaya çıkmıştır (4).

Joyce Robertson (Hampstead Çocuk Rehberlik Merkezi, Londra) beş-onbir yaşları arasında anasız çocuklar üzerinde yaptığı araştırmalarda anasıyla büyümüş fakat daha sonra üvey anayla birlikte olmuş çocuklarla, küçük yaşlarda anasız kalan çocukları karşılaştırmıştır. İkinci gruptakilerin % 80'i analarından ilk defa iki yaşından evvel ayrılmışlardır. Kendilerini ifade etme zorlukları olduğu ve kendilerine güvenleri olmadığı saptanmıştır.

Bu tip başka araştırmalar da yapılmıştır; hepsinde sonuç aynıdır. Küçük yaşta ana sevgisinden yoksun kalanlar değişik şekillerde zarar görebilirler. Fiziki gelişmeleri devam eder ama zihinsel kusurlu olabilirler. Özellikle başkalarıyla ilişki kuramazlar, sevinç, üzüntü, heyecan gösteremezler, pasif kişiler olurlar (4).

John Bowlby "Çocuk, herşeye alışıp yaşayacak ama bunun bir bedeli olacak" demiştir. Bowlby bu bedelin çok fazla olabileceğini ispatlamıştır. "Ana sevgisinden yoksun çocuk her zaman kusurlu olur, ya fiziki, ya zihinsel, ya da sosyal." Çocukken yaşanan bu sevgi eksikliğinin etkileri kalıcı olmaktadır.

Bowlby'nin raporu yankılar uyandırmış ve karşı çıkanlar olmuştur. İtirazlar genelde üç kategorideydi:

1. Ana sevgisi yoksunluğunun bıraktığı zarar kalıcı mıdır?

İngiliz psikolog A. B. ve Ann Clarke (Hull Üniversitesi, Yorkshire) bu sonuca katılmamışlardır. Onlara göre bebekken kötü deneyimleri olanların olgunlaşması gecikiyordu. Onların bulgularına göre bu çocukların IQ'ları daha sonraki yıllarda yükseltilebilmektedir.

2. Her çocuk aynı şekilde mi etkilenir?

Cevap tâbi ki hayırdır. Bowlby, bazı çocukların kalıcı olarak zarar gördüğünü söylemişti. Hayvanlarla yapılan araştırmalara dayanılarak yapılan yorumlara göre her çocuk aynı etkiye değişik tepkiler gösterebilmektedir.

3. Sevgi yoksunluğu nedir?

Tanım çok geniş bir tanımdır. Acaba doğduktan itibaren bir ananın eksikliği mi? Çocuğun çok sevdiği birinden ayrılması mı? İlk durumdaki çocuk hiç bir zaman birine sahip

değildi. İkincideyse, ayrılığa olan tepki sevilen birinin ölümüne duyulan tepkiyle benzerdir.

Kellmer Pringle ve V. Bossio (Birmingham Üniversitesi) ana yoksunluğu konusunu araştırmışlar, sekiz-ondört yaşları arasındaki bir grup çocuğu incelemişlerdir. Bunların hepsi hayatlarının yarısını analarından ayrı geçirmişlerdir. Bu çocuklardan bir kısmı dengeli, bir kısmı aşırı problemliydi.

Problemlili onbir çocuktan dokuzu analarından küçük yaşlarda ayrılmış, dengeli olanların sadece biri, bir yaşında anasından ayrılmıştır. Problemlili çocukların çoğunun dış dünyayla bağları zayıftır. Dengeli gruptakiler analarını bir kaza sonucu kaybetmişler ama diğer akrabalarla ilgileri kesilmemiştir.

Pringle ve Bossio, problemlili çocukların psikolojik olarak yokluk (sevgi, ilgi, ..., v.b.) içinde olduklarını, diğer grubunsa aile hayatından yoksun ama önem verdikleri başka insanlar tarafından sevilen kişiler olduklarını açıklamışlardır.

Fiziki ayrılık tek başına ruhi çöküntü ve karakter bozukluklarına yol açmaz. Çocuğun büyümesi için önemli olan kişiliğin oluştuğu yaşlardaki insan ilişkileridir.

Mary Ainsworth, Bowlby raporunu, 1962 yılında gözden geçirmiştir. Bowlby'nin yorumlarının ufak şeyler dışında halâ geçerli olduğunu söyleyen Ainsworth, "Anasız bir çocuk, ilk iki yıl içinde sevdiği birine bağlanırsa herhangi bir zarar görmez, aksine ters etkiler de ortadan kalkar" demiştir (3, 12, 16, 25).

Baba yoksunluğu: Ana yoksunluğu gibi baba yoksunluğunun da çocuklar üzerinde olumsuz etkisi çok karmaşık sorunlar doğurmaktadır. Geçmiş yıllarda yapılan araştırmalarda, Shinn, baba yokluğunun bilişsel gelişime zararlı etkileri olduğunu göstermiştir. Bununla birlikte Shinn ve diğerleri (Herzog ve Sudia (1973)) baba yokluğunun farklı sonuçlar ortaya çıkardığını açıklamışlardır. Shinn, yayınladığı makalelerinde, baba yoksunluğunun zararlı etkilerinin yanında iyi kontrol edilen çalışmalarla zararın en az düzeye indirilebileceğini belirtmiştir.

1982 yılında yapılan bir araştırmada, altı-onbir yaşları arasındaki babasız çocuklar, başarıları ve IQ testlerindeki sonuçlara göre değerlendirilmişlerdir. Bu çocuklar NCHS rehberlik merkezinden seçilmişlerdir. Araştırmaya 7,119 çocuk alınmıştır; bunlardan 5,493'ü babasızdır. Üvey babayla birlikte olan, annesiz ve koruyucu aile yanında kalan çocuklar araştırmanın kapsamından çıkarılmışlardır. Bu çocuklara WISC ve WRAT testleri uygulanmıştır. Araştırmanın sonunda, babasızlığın psikolojik ve ailesel bir süreç olduğu, bu nedenle baba yoksunluğunun bilişsel gelişime etkisinin büyük olduğu ortaya çıkmıştır. Sosyo-ekonomik düzeyler arasında % 1 oranında bir fark bulunmuştur. Ancak Scarr ve Weinberg, kalıtım ve çevrenin zekâ üzerinde etkisi olduğunu, babasızlık gibi psikolojik etkenlerin bilişsel gelişimi çok fazla etkilemediğini ileri sürmüşlerdir (5).

Robertson, Hampstead Çocuk Eğitim Merkezi'nde yaptığı araştırmalarda çocuklar arasındaki görünüm farkına dikkati çekmiştir. Bazı çocuklar kendine güvenen, düzgün tavırlarıyla, bazılarıysa zayıf, karmaşık tavırlarıyla çok farklılık göstermişlerdir. Robertson, bu çocukların kayıtlarını incelemiş, ikinci (zayıf, karmaşık) grubun hepsinin babasız büyüdüklerini görmüştür. Bebeklik ve daha sonrası kayıtlarını karşılaştırırken Peter adlı bir çocuğa dikkat etmiştir. Peter, babasını bir yaşında kaybetmişti ve annesi de çalıştığı için gereken ilgiyi gösteremiyordu. Peter bir köşede saatlerce hiç konuşmadan oturuyordu. Ağladığı zaman annesi onu rahatlatmıyordu. Sonunda Peter, gözyaşlarını kontrol etmesini öğrendi. İki yaşına geldiğinde artık hiç ağlamıyordu. Üç yaşında olaylar karşısında sevinç, üzüntü, heyecan gibi tepkiler göstermemeye başladı. Çocuk pasif, hiç bir iş yapmayan, heyecanlandığı zaman kasılıp titriyen biri oldu.

Robertson, sonuçta, babasız olupta şefkâtle büyütülmeyen bir bebeğin fiziksel yönden diğer bebekler gibi gelişeceğini, aynı şeyleri yapacağını, fakat bunları tek başına başarırken toplumla teması az olacağı için, bebeğin kendi kabuğuna çekilip içine kapanık bir çocuk olacağını açıklamıştır (21, 26).

✓ Ana yoksunluğu gibi baba yoksunluğunun da çocuklar üzerinde olumsuz etkisi çok karmaşık sorunlar doğurur. Babasız çocuklarda güvensizlik, özsaygısını yitirme, terkedilmişlik duyguları gelişebilir. Holahan ve Spence babasız çocukların ortalama üçte birinin önemli ruhsal uyumsuzluk geliştirdiğini saptamışlardır. Ruhsal çökkünlük, okul başarısızlığı, davranış bozuklukları en sık görülen uyumsuzluklardır. Yine babasız çocuklarda saldırganlık duygusu gelişirken, lider olma isteğinin ön plâna çıktığı görülmektedir (28, 31). ✓

Geçmiş yıllarda bir grup İngiliz psikolog, değişik yaş gruplarından 4,375 babasız çocuğu gözlemişlerdir. Gözlemleri sonunda babasız çocukların sosyal ve duygusal gelişimlerinin zayıf olduğunu, çocukların yaşlılarından biraz geri olduğunu açıklamışlardır. Bu çocuklardan 4.5 yaşındaki Jonny babasını üç aylıkken kaybetmiş, altı yaşında bir de kız kardeşi olan bir çocuktı ve anaokuluna gidiyordu. Aşırı ilgili ve koruyucu bir annesi vardı. Jonny, okulda durgun ve uysaldı. Yeni çocuklarla karşılaştığında veya bir yere gittiğinde, rahat edebilmesi için oldukça uzun bir zamana gerek duyuyordu. Arkadaşlarıyla oynamaktansa tek başına oynamayı tercih ediyor, arkadaşları çağırdığı zaman onların oyununa katılmayı pek istemiyordu. Devamlı olarak, okulda öğretmeninin, evde annesinin yanında olmak, sevilip okşanmak istiyordu.

Alice ise, yedi yaşında bir kız çocuğuydu. Babasını iki sene önce kaybetmişti. Evde aşırı hareketli, konuşkan, okuldaysa dersleriyle pek ilgilenmeyen, çekingen, hiç kimseyle konuşmayan bir çocuktı. Ayrılırken, "Beni gelip alacaksın, değil mi, anne?" diye sorardı. Sınıfta çoğu kez fısıltıyla konuşur, ders aralarında bir köşeden diğer çocukları izlerdi.

6. Babayla birliktelik kişilik özelliklerinin gelişmesinde bir etken midir?
7. Çocuğun ana veya babasının öldüğünü bilmesi kişilik özelliklerinin gelişmesinde bir etken midir?
8. Ana veya babadan başka evde başkalarının yaşaması, çocuğun kişilik özelliklerinin gelişmesinde bir etken midir?

ARAŞTIRMA YÖNTEMİ VE ARAÇLARI

Araştırmanın evreni: Ankara il merkezindeki M.E.G.S.B.'na bağlı ilkokulların ana sınıflarına ve birinci sınıflarına, Ş.S.Y.B.'na bağlı anaokullarının beş-altı yaş gruplarına devam eden anasız veya babasız, sağlıklı, normal çocuklar bu araştırmanın evrenini oluşturmaktadır.

Araştırmanın örnekleme: Belirtilen evrenden üç ayrı sosyo-ekonomik düzey (üst, orta, alt) gözönünde bulundurularak ve her gruptan dörder ilkokul olmak üzere toplam oniki ilkokul, beş-altı yaş grupları için üst sosyo-ekonomik düzeyden dört, orta sosyo-ekonomik düzeyden üç, alt sosyo-ekonomik düzeyden iki olmak üzere toplam dokuz anaokulu random yoluyla seçilerek örnekleme alınmıştır.

Seçilen ilkokullar ve anaokulları şunlardır: Çankaya İlkokulu, Ahmet Vefik Paşa İlkokulu, İlkadım İlkokulu, T.E.D. Ankara Koleji, Kurtuluş İlkokulu, Fatih İlkokulu, Gaziosmanpaşa İlkokulu, Namık Kemal İlkokulu, Çukurca İlkokulu, Balgat İlkokulu, Gülveren İlkokulu, Atilla İlkokulu, Erken Başarı Anaokulu, İlkadım Yuva, Çankaya Aykan Anaokulu, İlkay Yuva, Evren Anaokulu, Kırhanlar Anaokulu, Zübeyde Hanım Anaokulu, İdeal Anaokulu ve Masallar Ülkesi Anaokulu.

Bu okullara devam eden beş-sekiz yaş, anaları veya babaları ölmüş çocukların hepsi örnekleme alınmışlardır. Araştırmanın örneklemini 62'si kız, 68'i erkek çocuk olmak üzere toplam 130 denek oluşturmaktadır. Bunların 69'u annesiz, 61'i ise babasız çocuklardır.

Örneklem grubunun oluşturulmasında gözönünde bulundurulacak kriterler:

Bu araştırmada temel amaç, anasız veya babasız büyümenin çocukların kişilik özelliklerine etkisinin olup olmadığını incelemektir.

Araştırmaya alınan gruplar oluşturulurken şu yollar izlenmiştir:

1. Araştırmaya alınacak çocukların, gelişim özelliklerini etkilemesi nedeniyle farklı sosyo-ekonomik çevrelerden alınmasına özen gösterilmiştir.
2. Örneklem seçilen çocukların ana veya babalarının ölmüş olması gerekmektedir. Ebeveynleri boşanmış veya ayrı yaşayan çocuklar örnekleme alınmamışlardır.
3. Alt sosyo-ekonomik düzeyden beş-altı yaş için gerekli denek sayısı seçilen anaokullardan sağlanamadığı için o çevredeki hanelerden sağlanmaya çalışılmıştır. Ancak sağlanan yedi çocuk anaokuluna gitmedikleri için, yalnız aileleri anketleri cevaplandırmışlardır.

4. Örnekleme alınan beş-altı-yedi-sekiz yaş, anaları veya babaları ölmüş çocukların kişilik özelliklerini araştırmak için kişilik gelişimi ölçekleri gözönüne alınarak bir anket formu hazırlanmıştır.

VERİ TOPLAMA YÖNTEMİ

Araştırmayla ilgili bilgilerin toplanmasına 1988 yılının Nisan ayında başlanmıştır. Verilerin toplanması için iki haftalık bir süre plânlanmıştır. Ancak ailelerin anket formunu zamanında göndermemeleri ve okulların 23 Nisan hazırlıkları nedeniyle bu süre uzamıştır.

Nisan ayı içinde seçilen okullara devam eden anası veya babası ölmüş çocukların ailelerine ve öğretmenlerine anket formları dağıtılmıştır. Anket formları hakkında gerekli açıklamalar yapılmıştır. Ailelere verilecek olan anket formları sınıf öğretmenlerine bırakılmış ve sonra öğretmenlerden toplanmıştır.

Ancak bazı sorular hem aileler hem de öğretmenler tarafından boş bırakılmıştır. Boş bırakılan bu sorular sonucu etkilediği için değerlendirmeye alınmamıştır. Bu nedenle tablolardaki denek sayıları eşit değildir. Sorulardan 23-28 numaralı olanlar gerek aileler gerekse öğretmenler tarafından genelde cevaplandırılmamıştır.

VERİ TOPLAMA ARACI

Bu araştırmada veriler anket tekniğiyle toplanmıştır. Anket formu üç bölümden oluşan toplam kırkiki sorudan oluşmaktadır (bkz. EK).

Birinci bölüm aileyle ilgili, ikinci bölüm çocukların kişilik özellikleriyle ilgili, son altı soru (23-28) ise çocuğun ruhsal durumuyla ilgili sorulardır.

Çalışılan ilkokullardan T.E.D. Ankara Koleji ilk kısmı ve İlkadım ilkokulu dışında kalan okulların hepsinde öğretim sabahçı ve öğlenci olmak üzere çift tedrisatlı olarak sürdürülmektedir. Her iki gruptan da anası veya babası ölmüş çocuklarla çalışılmıştır.

Verilerin analizi: Yan dağılım tablolarında grupların bağımsızlık derecelerinin $p = 0.0$ düzeyinde anlamlı olup olmadıkları, istatistiksel olarak "Khi kare" (χ^2) yöntemiyle kontrol edilmiştir (34).

BULGULAR

Bu araştırmada okul öncesi ve ilkokul dönemindeki, yaşları beş-sekiz arasında değişen anası veya babası ölmüş çocukların kişilik özelliklerinin incelenmesi amaçlanmıştır.

Araştırma sonucunda elde edilen veriler istatistiksel analize tabi tutulmuştur. Elde edilen bulgular Tablo 1-28'de gösterilmiştir.

Tablo 1: Örnekleme alınan öğrencilerin anneleri tarafından cevaplandırılan sorumlulukla ilgili dağılımları.

Sorumlu mudur?	<i>Evet</i>	<i>Hayır</i>	<i>Bazen</i>	<i>Toplam</i>
<i>Beş yaş</i>	13	11	8	32
<i>Altı yaş</i>	16	11	7	34
<i>Yedi yaş</i>	20	11	2	33
<i>Sekiz yaş</i>	23	5	2	30
<i>Toplam</i>	72	38	19	129

$$\chi^2 = 12.65 \quad p \leq 0.05 \text{ önemli}$$

Tablo 2: Örnekleme alınan öğrencilerin anneleri tarafından cevaplandırılan alaycılıkla ilgili dağılımları.

Alaycı mıdır?	<i>Evet</i>	<i>Hayır</i>	<i>Bazen</i>	<i>Toplam</i>
<i>Beş yaş</i>	12	12	8	32
<i>Altı yaş</i>	14	13	7	34
<i>Yedi yaş</i>	5	24	3	32
<i>Sekiz yaş</i>	6	18	5	29
<i>Toplam</i>	37	67	23	127

$$\chi^2 = 13.74 \quad p \leq 0.05 \text{ önemli}$$

Tablo 3: Örnekleme alınan öğrencilerin velileri tarafından cevaplandırılan korkmakla ilgili dağılımları.

Korkak mıdır?	<i>Evet</i>	<i>Hayır</i>	<i>Bazen</i>	<i>Toplam</i>
<i>Beş yaş</i>	20	5	7	32
<i>Altı yaş</i>	13	12	9	34
<i>Yedi yaş</i>	13	14	4	32
<i>Sekiz yaş</i>	14	18	3	30
<i>Toplam</i>	9	49	23	128

$$\chi^2 = 15.65 \quad p \leq 0.05 \text{ önemli}$$

Tablo 4: Örnekleme alınan öğrencilerin öğretmenleri tarafından cevaplandırılan bencillikle ilgili dağılımları.

Bencil midir?	Evet	Hayır	Bazen	Toplam
			1	19
Beş yaş	9	9	5	19
Altı yaş	5	23	8	39
Yedi yaş	8	28	3	37
Sekiz yaş	6	69	17	114
Toplam	28			

$$\chi^2 = 12.67 \quad p \leq 0.05 \text{ önemli}$$

Tablo 5: Örnekleme alınan öğrencilerin öğretmenleri tarafından cevaplandırılan alaycılıkla ilgili dağılımları.

Alaycı mıdır?	Evet	Hayır	Bazen	Toplam
			5	20
Beş yaş	12	3	5	19
Altı yaş	8	6	6	39
Yedi yaş	11	22	11	37
Sekiz yaş	2	24	27	115
Toplam	33	55		

$$\chi^2 = 25.21 \quad p \leq 0.05 \text{ önemli}$$

Tablo 6: Örnekleme alınan öğrencilerin öğretmenleri tarafından cevaplandırılan korkmakla ilgili dağılımları.

Korkak mıdır?	Evet	Hayır	Bazen	Toplam
			2	19
Beş yaş	11	6	1	19
Altı yaş	13	5	5	39
Yedi yaş	12	22	2	37
Sekiz yaş	8	27	10	114
Toplam	44	60		

$$\chi^2 = 18.25 \quad p \leq 0.05 \text{ önemli}$$